

COSMINA-MARIA BERINDEI

Morfologia eschatologiei în cultura populară românească

Argument

Articolul de față își propune să evidențieze cum se articulează gândirea populară românească la întâlnirea cu gândul sfârșitului, luând în discuție câteva texte folclorice, credințe și obiceiuri populare. Demersul nostru vizează, pe de o parte, eschatologia individului, iar pe de altă parte, eschatologia universului. Reflecția asupra sfârșitului istoriei, a lumii și a omenirii a generat profeții referitoare la momentul eschatonului, descrieri ale vremurilor apocaliptice și ale geografiei celeilalte lumi, precum și construirea unor scenarii privind Judecata de Apoi sau destinul *post-mortem* al omului.

În imaginarul popular românesc cauza principală a sfârșitului lumii, pentru care se folosesc sintagmele: vremea de apoi, ziua de-apoi, lumea de-apoi, veleatul de-apoi, sfârșitul veacului sau coada veacului, este considerată ca fiind decadența: „Lumea noastră va pieri, crede poporul, nu din pricina pământului, a țărâniei, a lutului, ci din pricina omului, a oamenilor, cărora li se zice tot lume (...)”¹. Nu o consumare materială a resurselor pământului va sta la baza eschatonului, ci una de ordin spiritual.

Semnele sfârșitului

Conform tradiției abrahamice, sfârșitul lumii este precedat de semne prevestitoare, semne pe care, generații la rând s-au străduit să le identifice în actualitate, trăind în compania unor sfârșituri mereu amânate. În imaginarul popular românesc se poate constata o reală preocupare pentru a identifica momentul sfârșitului lumii. În acest sens se apelează la ființe mitologice care ar putea deține marele secret. Astfel, în colindele despre sfârșitul lumii întrebarea : „Când e capul veacului,/ Sfârșitul pământului?”² este adresată fie pruncului Iisus, în unele variante, fie puiului de Iudă sau Vidră, în altele. Răspunsul primit este ambiguizant, el prefigurând semne care sugerează instaurarea unui haos generat de indecența lumii: „Când o bate fiu pe tată,/ Fiică-sa/ Pe maică-sa,/ Fine-său/ Pe nași-său./ Cei mai mici pe cei mai mari./ Atunci capul veacului,/ Sfârșitul pământului.”³.

Un alt semn al sfârșitului lumii îl constituie înmulțirea peste măsură a oamenilor, ceea ce ar determina folosirea la maximum a tuturor resurselor pe care pământul le oferă. Astfel se crede că va veni sfârșitul lumii: „Când vor fi mori la toate vadurile și pâraiele, spre a putea sătura puzderia cea multă de oameni. Cînd se va simți nevoia de a se ara până și haturile, micile șiștiori de pământ nearate, ori brazde care despart ogoarele gospodarilor.”⁴ Această imagine este strâns

¹ Tudor Pamfile, *Povestea lumii de demult; Pământul după credințele poporului român, Sfârșitul lumii*. Ediție îngrijită și cuvânt înainte de Antoaneta Olteanu. București, Editura Paideia, 2002, p. 287

² Tudor Pamfile, *Sărbătorile la români*. Studiu etnografic. Ediție și introducere de Iordan Datcu. București, Editura Saeculum I. O., Colecția Mthos, 1997, p. 314

³ Ibid., p. 314. Aceeași imagine apare și la Alexiu Viciu, *Colinde din Ardeal: datini de Crăciun și credințe populare*, București, Librăriile Socec & Comp., C. Sfetea, 1914, p. 79

⁴ Tudor Pamfile, *Povestea lumii de demult*, ed. cit., p. 287

legată de credința conform căreia Sfântul Gheorghe a îngropat Scorpia la hotar; dacă hotarele vor fi arate, Scorpia ar putea să iasă din nou pe pamânt.

Dar fiindcă momentul apocalipsului este un moment înfricoșător, marcat de o serie întreagă de spaime și precedat de nenumărate nevoi, Dumnezeu va cruța copiii de la aceste experiențe: „La sfârșitul lumii copii nu vor mai fi și nici o vietate nu va avea pui.”⁵ „Copiii mici, până la vârsta de opt ani, vor începe să moară pentru, ca să nu ajungă zilele de chinuri ale pieirii în care se vor zvârcoli cei păcătoși. O astfel de moarte nu s-a mai văzut decât în vremurile când s-a născut Hristos.”⁶ Ființe pure, copiii sunt preferații lui Dumnezeu⁷ și nu se poate ca ei să sufere toate chinurile pentru care nu se fac vinovați.

Cutremurele⁸ sunt alte semne care prefigurează sfârșitul. Toate aceste aspecte presupun articularea în imaginar a unor imagini terifiante, înspăimântătoare, care însă sunt mai degrabă intuite decât descrise, deoarece se sugerează că cei vii vor alerga la morminte și vor striga: „Ieșiți morți, să intrăm noi,/ Că e vremea de apoi!”⁹

Deși în credința populară se consideră că momentul sfârșitului lumii este precis stabilit, el fiind scris în cărțile sfinte care pot fi ușor citite, dar nu la fel de ușor înțelese, prin rugăciuni se pot obține amânări: „dacă va veni acest sfârșit, el se mai poate totuși amâna cu o sută de ani, rugându-ne lui Dumnezeu și Maicii Domnului”¹⁰ Aici se propune rugăciunea ca mijloc de obținere a securității. Amânarea este, practic, echivalentă cu viața unei generații. Este o exemplară modalitate de edulcorare a spaimelor: identificarea unor semne ale sfârșitului este o spaimă ce poate fi alinată prin rugăciune. Neliniștea este o condiție firească a omului de la prima lui cădere în păcat¹¹. Protectorii de pe pamânt fiind puțini, omul a compensat această neliniște apelând la o mulțime de protectori cerești.

Scenarii apocaliptice

Sfârșitul pământului se crede că va avea loc prin foc, și va fi precedat de o secetă cumplită, într-un moment în care asupra oamenilor va coborî mânia lui Dumnezeu, ca pedeapsă pentru abolirea principiilor etice și pentru creșterea numărului păcatelor: „(...) seceta de la sfârșitul pământului va fi pricinuită de un foc grozav care va arde pământul până la o adâncime pe șapte coți. În urma acestui foc apele vor pieri, argintul va ieși în locul apelor și seceta va face lumea să scrișneze. Atunci se vor ivi, pe de o parte Antehrâst, care va avea o balercă cu apă într-o caruță trasă de-o iapă albă, iar pe de altă parte Maica Domnului care va avea un potir cu apă de viață și un corn de prescură”¹². Antihristul poate să apară și ca o figură amăgitoare, un Hristos mincinos, care va oferi oamenilor apa din rezerva lui, pentru ca în acest fel să-i însemneze pentru a-i lua în lumea lui de pedeapsă. Opus lui Antihrist va fi Cel-a-tot-puternic, care se va arăta într-un nor alb, strălucind ca soarele. În perspectiva luptei finale care ar urma să aibă loc, Cel-a-tot-puternic este particularizat într-un împărat, evident, un salvator, care va porni o luptă ce se va întinde de la un

⁵ Elena Niculiță-Voronca, *Datinile și credințele poporului român. Adunate și așezate în ordine mitologică*. Vol. II. Ediție îngrijită și introducere de Iordan Datcu. Editura Saeculum i. o., București, 1998, p. 477

⁶ Tudor Pamfile, *Povestea lumii de demult*, ed. cit., p. 290

⁷ Jean Delumeau, *Liniștiți și ocrotiți. Sentimentul de securitate în Occidentul de altădată*. Vol. I-II. Traducere de Laurențiu Zoicaș. Iași, Polirom, 2004, vol. I, p. 109

⁸ Tudor Pamfile, *Povestea lumii de demult...t*, p. 291

⁹ Ibid., p. 295

¹⁰ Ibid., p. 297

¹¹ Jean Delumeau, op. cit., vol. I, p. 14

¹² Tudor Pamfile, *Povestea lumii de demult*, ed. cit., p. 300

capăt la altul al pământului, își va extermina adversarul și va instaura o nouă lume¹³.

Salvatorul¹⁴ este o figură care a suscitată o mitologie spectaculoasă, iar în miturile eschatologice ocupă o poziție cheie, identificându-se cu cel care se va angaja în lupta finală desfășurată între forțele binelui și forțele răului, ieșind învingător. În Moldova, figura salvatorului este identificată cu Ștefan cel Mare. Așteptarea judecării și a reînnoirii lumii este proiectată într-un viitor eschatologic imposibil de identificat cu precizie. Astfel, momentul revenirii salvatorului nu este cu precizie stabilit, dar rolul său va fi acela de a restabili ordinea lumii: „Ștefan cel Mare și Sfânt are să-nvie înainte de învierea cea de obște, călare pe calul lui și cu sabia în mâna dreaptă, ținând-o drept în sus, dar atunci trebuie să fie mare necaz pe neamul nostru. (...) Războiul acesta va fi *cel din urmă* după care n-are să mai fie hotar între Bucovina și România. Atunci când va-nvia Ștefan-Vodă are să vadă cum ne-am stăpânit și cum ne-am îngrijit bucățica noastră de pământ care ne-a lăsat-o mândră și îmbelșugată și pentru care s-a bătut el de 40 de ori cu vitejie și dragoste de moșie.”¹⁵

Personajul istoric s-a transformat într-un model exemplar care, identificându-se cu monahul ascuns, va îndeplini rolul salvatorului final. Din memoria colectivă biografia autentică a personajului istoric s-a șters, acesta devenind un arhetip. Mai multe istorii orale îi atribuie lui Ștefan cel Mare săvârșirea unor minuni, ipostaziindu-l într-un adevărat Mesia. Lui Ștefan cel Mare îi este atribuit, în lumea de dincolo, un loc aparte. El este un spirit justițiar, care stăpânește sufletele ajunse acolo: „În rai, sufletul lui Ștefan cel Mare stăpânește toate sufletele, câte-s acolo și în iad; și mai are puterea de a descoperi și a omorî pe hoții cari fac moarte de om.”¹⁶

Revenind la prezentarea altor scenarii apocaliptice, vom aminti că uneori în scenariile care descriu momentul înfricoșător al apocalipsei apar referiri la ploaia de foc, care este așteptată în luna februarie : „Lumea asta încă are să mai fie 100 de ani și apoi i se sfârșește vâleatul, căci, cum are omul timp hotărât de trăit, așa și lumea. Mai întâi are să fie bătălie așa. Mare, că s-or împuțina oamenii, pe urmă vor mânca vârcolacii soarele, că nu s-a mai vedea pe lume nici defel și atunci au să iasă paserile cele cu clonț de fer, de au să mănânce pe oameni. Oamenii s-or ascunde în pământ, în pivnițe, dar de dânsule nu se poate nime ascunde, că ele și pe sub pământ vor umbla. Atunci are să deie Dumnezeu ploaie cu foc, de are să ardă pământul, ca să fie curat, și după ce va arde pământul are să se rastoarne și s-a înturna cu partea cea de sub noi deasupra, cu partea cea curată (...).”¹⁷

Foarte rar apare și imaginea distrugerii pământului prin scufundare și aceasta este strâns legată de credința conform căreia pământul stă sprijinit pe patru piloni, corespunzători celor patru posturi de peste an. Dacă posturile nu sunt respectate, acești stâlpi ai pământului vor fi roși de către duhurile malefice adăpostite în ape: „Dumnezeu va vedea că oamenii s-au răit și nu mai cred în el, va lăsa să roadă furca pământului cu totul; până se va scufunda în apă, iar oamenii se vor îneca.”¹⁸

¹³ Ibid., p. 298

¹⁴ Mircea Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*. Traducere și postfață de Cezar Baltag. București, Editura Univers Enciclopedic, 2000, p. 199

¹⁵ *Viața lui Ștefan cel Mare*. Antologie alcătuită de S. T. Kirileanu. Ediție îngrijită, revăzută și adăugită, prefață și note de Pr. Al. Stănciulesc – Bârda, ed. a V-a, Bârda, Editura „Cuget Românesc”, 2004, pp. 40-41

¹⁶ Ibid., p. 39

¹⁷ Elena Niculiță-Voronca, *Datinile și credințele poporului român. Adunate și așezate în ordine mitologică*. Vol. II, Ediție îngrijită de Victor Durnea. Iași, Editura Polirom, 1998, p. 591

¹⁸ Elena Niculiță-Voronca, op. cit., Editura Saeculum i. o., București, 1998, p. 292

Gesturi de sporire a securității dalbului de pribeag

În cultura populară românească se crede că, imediat după moarte, sufletul începe un lung drum, presărat cu o mulțime de probe. De aceea prin ritualul de înmormânare, dar și prin cele care precedă înmormântarea propriu-zisă, se are în vedere sporirea securității dalbului de pribeag. În acest sens, se crede că omul trebuie să moară având în mână o lumânare: „La români, când își dă omul sufletul, e obicei să i se puie o lumânare aprinsă în mână, și aceea îi arde dinainte în vecii vecilor și-i luminează unde se duce”¹⁹.

Itinerariul postum presupune trecerea prin șapte, nouă, douăzeci și patru sau chiar nouăzeci și nouă de vămi. Acestea nu sunt descrise cu precizie, dar sunt detectabile din gesturile făcute la înmormânare. Cu scopul de a-i ușura sufletului această trecere a vămilor se pun în sicriu diferite obiecte sau bani. „Diavolul șede în iad, legat jos, iar de acolo pân la Dumnezeu sunt 24 de vămi, cu lăcăți și în ele arde foc. Sufletul pornește de la iad în sus(...)”²⁰

În drumul său, dalbul de pribeag trebuie să se grăbească, pentru a găsi poarta raiului deschisă și pregătită să-l primească: „Cu cât mi-oi sili/ Mult bine-oi găsi:/ Porțile deschise/ Și mesele întinse,/ Lumânări aprinse!/ Să nu-mi zăbovești/ C-atunci rău găsești:/ Porțile-s închise,/ Mesele sunt strânse/ Și lumânări stinse.”²¹ De asemenea, el trebuie să aibă grijă, pentru a alege calea bună: „Acolo în loc să stai/ Și bine sama să iai/ Pe care drum ai să dai:/ Că iaste un drum arat/ Cu spini negri semănat/ Să nu dai, că-i greu de umblat/ S-apuci bine pe-ălalalt/ Care-i cu flori semănat/ C-ăla-i ușor de umblat.”²²

Despre momentul judecării propriu-zise, nu se vorbește în mod direct în credințele populare românești. Judecata este mai degrabă o înșiruire de probe, Dumnezeu este îngăduitor, el nu dă verdicte înfricoșătoare: justiția divină se manifestă în mod impersonal, la nivelul probelor trecute. De asemenea, cei rămași în viață pot, prin parastase, să-l ajute pe sufletul trecut dincolo: „Cel ce cade sub punte e căzut; de acolo îl scot neamurile cu parastase și dacă îi fac pomenire. Acolo se curăță sufletul trecând de 100 de ori prin foc și prin apă, și când e curat, trece pe o punte de aur, și tot ne trebuiesc unghi să ne ținem. Și după ce se va sfârși lumea și va fi judecata, pe care îi va da Dumnezeu în iad, după ce se vor curăți, iar se vor duce la Rai. Numai acei care nu vor fi curăți și nu vor putea să iasă îi va scoate Maica Domnului cu fuiorul de la Bobotează. Cei păcătoși, de grei ce sunt de păcate, li se rupe ața și cad înapoi, și-aceia nu-i va putea scoate nime, pe veci vecilor vor rămâne în fundul iadului.”²³ Se observă astfel o indulgență sporită de care se bucură sufletele în raport cu stabilirea verdictului de salvare, respectiv damnare definitivă. Este aici articulată o generozitate organică pe care țăranul român a manifestat-o continuu și pe care a exprimat-o în modurile cele mai diferite.

Față de adevăratele tribunale eschatologice din imaginarul occidental, Judecata de Apoi presupune, conform imaginarului popular românesc, un fapt expeditiv. Este ca o bifare a unei sarcini obligatorii în agenda veacurilor: „Judecata are să ție numai un ceas, atâta are să dureze, și în timpul acela se vor judeca toate sufletele. Vor merge să le judece ca oile prin strungă.”²⁴

¹⁹ Ibid., p. 397

²⁰ Ibid., p. 467

²¹ Nicolata Coatu, *Metaforă și discurs folcloric*, București, Editura Avrin press, 2004, p. 71

²² Ibid., p. 69

²³ Elena Niculiță-Voronca, op. cit., Editura Saeculum i. o., București, 1998, p. 468

²⁴ Ibid., p. 479

Geografia celeilalte lumi

Conform cu credințele populare românești, sufletul omului face un excurs în lumea cealaltă mergând întâi la rai, apoi la iad, de unde ar urma să parcurgă din nou un traseu ascendent, depășind probele la care este supus. Versurile populare conțin descrieri exemplare ale spațiului geografiei celeilalte lumi. În rai sufletul este atras de atmosfera plăcută pe care o găsește acolo: „Raiule, grădină dulce,/ De la tin’ nu m’ăș mai duce,/ De mirosul florilor,/ De bojul albinelor,/ De fumul tămâielor,/ De para făclâielor!”²⁵ De asemenea, aleșii sunt așteptați la rai cu mese întinse pline cu bucate alese.

În toposul celeilalte lumi, un loc important este rezervat lui Dumnezeu. Astfel se crede că acesta s-ar afla în al nouălea cer, celelalte ceruri fiind rezervate sfinților: „Dumnezeu tatăl stă în al nouălea cer. În ceriul acest dintăi e Sf. Soare, Sf. Lună, Sf. Ilie, apoi mai sunt și alte ceriuri, unde stau sfinții rânduți de Dumnezeu. Acolo e mare lumină și mese întinse se văd, când se deschide ceriul, iar Dumnezeu se vede șezând alătura de Sf. Neculai. (...) Demult era jos ceriul, aproape de noi, și Dumnezeu se uita la oameni ce fac și venea pe jos, umbla printre oameni, dar de când s-a înmulțit lumea și pământul s-a spurcat, Dumnezeu a fugit cu cer cu tot sus (...)”²⁶. Aceste tendințe de a plasa celălalt tărâm în imediata apropiere sugerează o melancolie a proximității, care corespunde cu ceea ce Mircea Eliade numește mitul paradisiac,²⁷ construit pe nostalgia apropierii primordiale dintre cer și pământ.

Descrierea iadului, locul destinat chinurilor celor păcătoși nu se bucură de o atenție deosebită în literatura populară românească. Versuri populare precum cele din cântecul maramureșean în care se sugerează că raiul nu este râvnit²⁸ sau răspunsul dat, pe aceeași linie, de Soare lui Dumnezeu, căruia îi ceruse permisiunea de a se căsători cu sora lui: „Aleg iadul chiar de viu/ Numai singur să nu fiu”²⁹ sunt expresii ale unui univers de gândire extrem de detașat în raport cu eschatologia.

Lumea, după sfârșit...

După momentul judecății, în urma căruia sufletele își vor primi răsplata sau pedeapsa pentru faptele pe care le-au săvârșit în lume, pământul va continua să existe, într-o formă purificată: „Da pe pământul ista va fi altă lume, cei mititei ca gâzele și tocmai aceea are să fie lume”.³⁰ Pământul nu poate rămâne lipsit de rost, chiar dacă va arde, el se va întoarce cu partea de jos sus și blajinii vor ieși la suprafață.

Figuri mitologice asupra cărora merită să ne oprim, discutând despre morfologia eschatologiei în cultura populară românească, sunt blajinii. Plasați de imaginarul popular într-un spațiu situat în afara lumii noastre și despărțit de aceasta printr-o apă mare, blajinii sunt ființe răbdătoare, pașnice și bune la inimă, care trăiesc în asceză și rugăciune, așteptând Paștile. Ei află când este această sărbătoare fiindcă pe apa care sosește în lumea lor vor vedea cojile de ouă aruncate de oameni. În unele zone de pe teritoriul românesc se serbează Paștile blajinilor, la un

²⁵ Alexiu, Viciu, *Colinde din Ardeal*, București, Librăriile SOCEC, 1914, p. 81

²⁶ Ibid., p. 445

²⁷ Mircea Eliade, *Mituri, vise și mistere*. Traducere de Maria Ivănescu și Cezar Ivănescu. București, Editura Univers Enciclopedic, 1998, pp. 66-67

²⁸ „Fii Raiule sănătos/ Noi merem mai pre dingios.”

²⁹ *Soarele și Luna*, în: *Poezii populare ale românilor adunate și întocmite de Vasile Alecsandri*, Vol. I., Ediție îngrijită, tudiu introductiv, note, variante de Gheorghe Vrăbie. București, Editura pentru Literatură, 1965, p. 123

³⁰ Elena Niculiță-Voronca, op. cit., Editura Saeculum i. o., București, 1998, p. 478

interval scurt de timp după sărbătoarea oficială a Paștilor. Din fărâmiturile căzute de la masa care se servește la câmp cu această ocazie se vor hrăni cei care au murit de moarte năprasnică și au rămas fără soroacele de pomenire. Din perspectivă eschatologică aceste ființe mitologice sunt importante deoarece se crede că la sfârșitul lumii vor fi readuse de către Dumnezeu pe lume și: „vor bate mălai“ într-un cuptor.³¹

Concluzii

În imaginarul popular românesc, gândirea eschatologică se diferențiază de modelul oficial oferit de către biserică prin textul *Apocalipsei lui Ioan* nu prin structura sa, ci prin elementele de detaliu, care configurează, cu precizie, un univers de gândire în care sunt identificabile aspecte ale proximității. În acest sens putem afirma că diferențele în ceea ce privește eschatologia nu sunt de natură morfologică, ci funcțională.

De asemenea, ar fi de subliniat că în imaginarul popular românesc se observă o preocupare aparte pentru configurarea spațiului fericit, în vreme ce iadul nu se bucură de o descriere atât de detaliată. Acest aspect, completat de îngăduința de care se bucură sufletele păcătoșilor în raport cu Judecata de Apoi și de imaginea din balada populară *Soarele și Luna*, ne îndreptătesc să afirmăm că mentalitarul românesc se raportează cu detașare la tema eschatologică.

Articolul de față își propune să evidențieză cum se articulează gândirea populară românească la întâlnirea cu gândul sfârșitului, luând în discuție câteva texte folclorice, credințe și obiceiuri populare.

La începutul articolului sunt prezentate semnele care prefigurează momentul eschatonului, conform credințelor populare românești. Ne oprim apoi asupra a câteva scenarii apocaliptice, luăm în discuție morfologia celeilalte lumi, precum și gesturile de sporire a securității individului în raport cu existența post-mortem și, în mod special, cu Judecata de Apoi.

Concluzia este că în mentalitatea tradițională românească problematica eschatologică este privită cu detașare.

Resumé

L'article suivant se propose de mettre en évidence comment se construit la pensée populaire roumaine face à l'idée de la fin, prenant en discussion quelques textes folkloriques, croyances et coutumes populaires.

Au commencement de l'article on présente les signes qui préfigurent le moment de l'eschaton, conformément aux croyances populaires roumaines. Nous nous arrêtons ensuite sur quelques scénarios apocaliptiques, nous prenons en discussion la morphologie de l'autre monde ainsi que les gestes de renforcement de la sécurité de l'individu par rapport à l'existence post-mortem et, spécialement, au Jugement Dernier.

La conclusion est que dans la mentalité traditionnelle roumaine la problématique eschatologique est regardée avec détachement.

³¹ Ibid. p. 255